

Brīva piekļuve zināšanām: situācija pasaulē 2009.gadā

2010.gada augustā, Starptautiskās bibliotēku asociāciju un institūciju federācijas (International Federation of Library Associations and Institutions, IFLA) 76.ģenerālkonferences "Brīva piekļuve zināšanām: pastāvīga progresa veicināšana" (Ģēteborga, Zviedrija) ietvaros tika publicēts jau piektais IFLA ziņojums par intelektuālo brīvību pasaulē (IFLA World Report 2010). 109 no 122 valstīm, kas piedalījās pētījumā, konstatēti intelektuālās brīvības pārkāpumi.

2009.gada pētījumā iesaistījās 122 valstis, kaut gan anketas tika izsūtītas 193. Visvairāk pārstāvētas Eiropas (34) un Āzijas (32) valstis. Latvija sniegusi datus četriem pētījumiem (2003., 2005., 2007. un 2009.gadā). Diemžēl ziņojumā nav atspoguļota respondentu institucionālā piederība, taču jautājumu raksturs liek domāt, ka anketas adresētas nacionālajām bibliotēku vai bibliotekāru asociācijām.

Dati liecina, ka 112 respondentvalstīs ir nacionālās bibliotēkas (NB). Tikai 10 valstīs to funkcijas deleģētas kādai citai bibliotēkai. 91 valsts NB ir sava tīmekļa vietne.

Internetpiekļuve bibliotēkās

Viens no pamatjautājumiem bija internetpiekļuve bibliotēkās, jo globālais tīmeklis ir viens no būtiskākajiem 21.gadsimta informācijas avotiem. Šī pakalpojuma pieejamība publiskajās bibliotēkās strauji aug, taču līdz pilnīgam aptvērumam vēl ļoti tālu. **Tikai 41 valstī (37%) internets tiek piedāvāts visās vai teju visās (>80%) publiskajās bibliotēkās, tikpat daudz ir valstu (36%), kurās tas pieejams par baltu velti itin visiem.**

31 valstī (2007.gadā — 45) internetu piedāvā mazāk nekā piektdaļa publisko bibliotēku. Pārsteidzoši — pat 14 Eiropas valstīs internetslēgums ir mazāk nekā 80% publisko bibliotēku. Četrās valstīs (Moldova, Rumānija, Krievija un Ukraina) internetu piedāvā mazāk nekā 20% publisko bibliotēku. No Āfrikas valstīm tikai Ēģiptē ir 81–100% aptvērums.

Skolu bibliotēku situācija ir vēl sliktāka. Vairāk nekā ceturtdaļa valstu (to skaitā ir pat ASV!) vispār nesniedz datus par šīm bibliotēkām. Tikai 27 (vairāk nekā

puse no tām ir Eiropas valstis) no 90 valstīm interneta piekļuve nodrošināta visās vai gandrīz visās skolu bibliotēkās. Vislabākā situācija ir universitāšu bibliotēkās — 81 valstī (72,3%) globālais tīmeklis pieejams visās vai gandrīz visās universitāšu bibliotēkās.

Vārda brīvības likumi

85 no 97 respondentiem ziņoja, ka viņu valstīs ir vārda brīvību un brīvpiekļuvi informācijai garantējoši likumi. Vismazāk to ir Āzijas, Latīņamerikas un Karību jūras reģiona valstīs (par kurām arī dati ir ļoti nepilnīgi). Daudzviet vārda brīvība noteikta konstitūcijā.

Ceturtdaļa respondentu atturējusies sniegt konkrētu atbildi, iespējams, tādēļ, ka nepārzina savas valsts situāciju. Ziņojuma autori atzīst: nožēlojami, ka atbildīgās institūcijas nav ieinteresētas apstākļu noskaidrošanā, kas tieši ietekmē to darbu. Tikai 60 no 97 respondentiem ienācis prātā pievienot arī atbilstošo likumu tīmekļa vietņu adreses.

Cenzūras likumi pastāv Brunejā, Izraēlā, Lebanonā un Katarā, taču detalizētas ziņas par to ietekmi netika sniegtas. Informācijas brīvības veicināšanā un aizstāvībā dominē pasīvās formas: semināri, konferences, grāmatizstādes.

Preterorisma likumi

2009.gadā preterorisma likumi bija spēkā 17 valstīs, to skaitā 3 Āfrikas (Ēģipte, Gana, Tunisija), 4 Eiropas (Itālija, Nīderlande, Krievija un Lielbritānija), kā arī 5 Āzijas (Japāna, Jordānija, Turcija, Pakistāna un Filipīnas) valstīs. Šāds likums darbojas arī ASV un Austrālijā. 2007.gadā tas bija spēkā arī Fidži salās.

Diemžēl vairums respondentu atkal noklusēja savas domas par to, kā, viņuprāt, preterorisma likumi ietekmē vai varētu ietekmēt bibliotēku darbu.

Datu par lasītājiem saglabāšana

Dati par lasītājiem aptver ziņas par lietotāja darbību ar bibliotēku informāciju, piemēram, iespiesto, audiovizuālo materiālu un interneta izmantošanu, taču

neietver viņa biogrāfisko informāciju. Bibliotekāriem nav vienota viedokļa, vai šie dati būtu saglabājami vai dzēšami. 66,7% Eiropas valstu pārstāvji ir pārliecināti, ka datu saglabāšana ierobežo personu tiesības uz vārda brīvību, turpretī tieši tikpat daudz Āzijas, Latīņamerikas un Karību jūras reģiona valstu respondentu ir gluži pretējās domās. Trešdaļai aptaujāto nebija sava viedokļa.

Intelektuālās brīvības pārkāpumi

Tāpat kā iepriekšējos gados, pārsteidzoši maz respondentu raksturoja vārda brīvības situāciju savā valstī, vairākums anketās skopi atzīmējuši vienīgi "jā" vai "nē". Atturīgās attieksmes iemeslus var tikai minēt: faktoloģiskās informācijas trūkums, nevēlēšanās to meklēt vai sniegt. Tas liecina, ka vārda brīvībai IFLA darbībā būtu pievēršama lielāka uzmanība.

Papildinformāciju pētniecības komanda ieguva šādu starptautisko organizāciju tīmekļa vietnēs:

- Starptautiskās cilvēktiesību aizsardzības organizācijas *Amnesty International* mājaslapā <http://www.amnesty.org>, kā arī Lielbritānijas nodaļas tīmekļa vietnē <http://irrepressible.info>
- Starptautiskās vārda brīvības aizstāvības organizācijas (*International Freedom of Expression Exchange, IFEX*) tīmekļa vietnē <http://www.ifex.org>
- UNESCO Komunikācijas un informācijas sektora (*Communication and Information Sector*) tīmekļa vietnē http://portal.unesco.org/ci/en/ev.php-URL_ID=1657&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
- "Atvērtā tīmekļa iniciatīvas" (*OpenNet Initiative*) vietnē <http://opennet.net>
- Žurnālistu vārda brīvības aizstāvības organizācijas "Reportieri bez robežām" (*Reporters without borders*) tīmekļa vietnē http://www.rsf.org/index.php?page=rubrique&id_rubrique=2
- Lielbritānijas vārda brīvības popularizēšanas organizācijas *Index on Censorship* tīmekļa vietnē <http://www.indexoncensorship.org>
- Organizāciju apvienības "Eiropas digitālās tiesības" (*European Digital Rights, EDRI*) tīmekļa vietnē <http://www.edri.org>
- Starptautiskās cilvēktiesību monitoringa un aizstāvības organizācijas *Human Right Watch* tīmekļa vietnē <http://www.hrw.org>
- Globālās pretkorupcijas koalīcijas *Transparency International* tīmekļa vietnē <http://www.transparency.org>

Turklāt apzināta un analizēta interneta ziņu dienestu, piemēram, *Google News*, *BBC News* informācija, kā arī IFLA Vārda brīvības un informācijas pieejamības komitejas (FAIFE) un Amerikas Bibliotēku asociācijas (*American Library Association*) apkopotie dati.

Interneta informācijas filtrēšanas programmas

To izmantojums arvien palielinās. 2007.gadā tās bija instalētas 50, bet 2009.gadā jau — 62 valstu bib-

liotēkās. Daži respondenti atzīst, ka programmas nav ieviestas tikai tādēļ, ka globālais tīmeklis pieejams vien nedaudzās bibliotēkās. Visbiežāk minētais programmu ieviešanas iemesls ir bērnu aizsardzība, kā arī morālo vērtību saglabāšanas nepieciešamība. Pārsvārā tiek bloķētas pornogrāfijas tīmekļa vietnes, vardarbību, narkotiku lietošanu, rasismu un pedofiliju veicinoša informācija. Dažkārt filtrēšanas programmas kalpo arī, lai novērstu bibliotēku datoru izmantošanu nelietderīgam laika kavēklim (internetspēļu spēlēšana), nelikumīgai autortiesiski aizsargātas informācijas lejupielādei u.c. Dažviet saskaņā ar likumu globālā tīmekļa satura bloķēšanu veic interneta piegādātāji, piemēram, Dānijā vai Horvātijā.

Neatkarīgo organizāciju informācija liecina, ka daudzās valstīs pastāv globālā tīmekļa cenzūra. Piemēram, Brunejā pieeju internetam nodrošina valsts uzņēmums. Interneta kafejnīcas ir spiestas ieviest filtrēšanas programmas, lai bloķētu piekļuvi amorāla satura informācijai. Tiek kontrolēti arī privātpersonu e-pasts un tērēšanas kanāli. Līdzīga situācija vērojama Kazahstānā, Sudānā, Kubā, Mjanmā, Pakistānā u.c.

22 valstu bibliotēku vai bibliotekāru asociācijas noiteikušas savu interneta filtrēšanas un bloķēšanas politiku, daļa to definējusi profesionālās ētikas kodeksā.

Zināšanu izplatīšana par cilvēka imūndeficīta vīrusu un akūtu imūndeficīta sindromu (HIV/AIDS)

Tikai aptuveni puse respondentu norādīja, ka viņu valstu bibliotēkas iesaistītas programmās, kuru mērķis ir izplatīt zināšanas par šo nopietno slimību. Āfrikā to veic 15, Āzijā — 12 (to skaitā musulmaņu valstis, piemēram, Irāna, Jordānija), Eiropā — 10 (to skaitā arī Latvija un Lietuva), Latīņamerikā un Karību jūras reģionā — 17, Ziemeļamerikā — 1, bet Okeānijā — 3 valstu bibliotēkas. Jāatzīst, ka, salīdzinot ar 2007. gadu, bibliotēku aktivitāte šajā jomā ir ievērojami kritusies. Piemēram, 2007.gadā programmas īstenoja 14 Eiropas un 21 Āfrikas valsts. Turpretim Āzijas bibliotēku aktivitāte pieaugusi trīskārt: 2007.gadā zināšanas par HIV/AIDS šajā reģionā izplatīja 4, bet 2009.gadā — jau 12 valstu bibliotēkas. Daudzviet šo funkciju pārņēmušas citu nozaru, piemēram, medicīnas, organizācijas. Daži respondenti atzīmējuši, ka HIV/AIDS viņu valstī neesot nopietna problēma, tādēļ speciāla izglītības programma neesot nepieciešama. Atrodamas arī piebildes, ka reliģisko un morālo normu stabilitāte novēršot šīs slimības izplatību. Daudzu valstu respondenti kā galveno iemeslu izcēlušī nepietiekamu finansējumu.

HIV/AIDS informācija cilvēkiem, kas nespēj lasīt

Atbilstošas programmas īsteno ceturrtā daļa respondentvalstu, lielākoties Āzijā, kā arī Āfrikā, Eiropā (to skaitā Lietuvā) un Latīņamerikā.

Ētikas kodekss

Profesionālās ētikas kodeksi pieņemti 59 valstīs. To skaitā ir 14 Eiropas valstis, arī Latvija. Tikai daži respondenti snieguši detalizētāku informāciju par kodeksu publicitāti profesionāļu sabiedrībā: nodrošināta tā pieejamība tiešsaistē, organizēti kursi un semināri.

IFLA politiskie dokumenti par vārda brīvību

2002.gadā publicētais "IFLA Interneta manifests" (*IFLA Internet Manifesto*) aprobēts 42 valstīs, to skaitā 23 Eiropas valstīs. Tulkots un publicēts arī latviešu va-

www.ifla.org/alp/bsla), kuras mērķis ir stiprināt profesionālo organizāciju kapacitāti un dzīvotspēju, atmodinās daudzus bibliotekārus no letarģiskā miega, kurā tie iesluguši.

Brīva piekļuve informācijai ar bibliotēku starpniecību lielākajai daļai pasaules iedzīvotāju joprojām ir programmatisks sauklis. Arvien pieaug interneta informācijas cenzūra, kas ir ērts, bet bīstams atsevišķu sociālo grupu norobežošanas veids no nevēlamas, kaitējošas informācijas. Pastāv risks, ka cenzūru var attiecināt uz visu sabiedrību un jebkāda satura informāciju. Diemžēl visai maz profesionālo organizāciju (tikai 21) raksturoja vārda brīvības situāciju pašu valstī, tātad vairākums bibliotekāru neapzinās tās nozīmi infor-

lodā. Tajā pašā gadā pieņemto "Glāzgovas deklarāciju par bibliotēkām, informācijas dienestiem un intelektuālo brīvību" (*The Glasgow Declaration on Libraries, Information Services and Intellectual Freedom*) 2009.gadā bija akceptējušas 75 valstu (to skaitā 22 Āzijas, 17 Āfrikas un 15 Eiropas valstu) profesionālās organizācijas. Diemžēl Latvija nebija to skaitā.

Pavisam nesen, 2008.gada 3.decembrī IFLA valde pieņēma "Manifestu par atklātību, labu pārvaldību un brīvību no korupcijas" (*IFLA Manifesto on Transparency, Good Governance and Freedom from Corruption*). Politiskajā un/vai ekonomiskajā krīzē nonākušajām nācijām aktuālo manifestu pagaidām akceptējušas tikai trīs valstu bibliotēku/bibliotekāru asociācijas. Ziņojumā uzsvērts, ka vistuvākajā laikā ielānota dokumenta tulkošana latviešu valodā.

IFLA Pasaules ziņojuma veidotāji — galvenokārt FAIFE locekļi, norāda, ka **bibliotēku/bibliotekāru asociācijas ir pārsteidzoši pasīvas IFLA politisko dokumentu aprobācijā**. IFLA vadība cer, ka jaunā iniciatīva — Stipras bibliotēkas veidojošu asociāciju programma (*Building Strong Library Associations Programme*, [mācijas aprītē. Datus par cenzūru nācās meklēt starptautisko cilvēktiesību, kā arī vārda brīvības aizstāvības organizāciju materiālos. To analīze liek izdarīt skaudru secinājumu: gandrīz visās respondentvalstīs konstatēti vārda brīvības pārkāpumi.](http://</p></div><div data-bbox=)

"IFLA 2010.gada pasaules ziņojumā" ieskatījās
Jana Dreimane

Izmantotā informācija

IFLA World Report 2010 [tiešsaiste]. International Federation of Library Associations and Institutions, 2010. [skatīts 2010.gada 23.dec.]. Pieejams: http://www.ifla-world-report.org/files/uploaded/ifla_wr/IFLA-WR-2010-Analysis-and-Conclusions.pdf